

Utredning om medietransporterna mellan folkbiblioteken i Örebro län

Utredning om medietransporterna mellan folkbiblioteken i Örebro län

2022-08-16

Innehåll

1.	Sammanfattning	4
1.1	Alla är nöjda.	4
1.2	Varför är biblioteken nöjda med transporterna?	4
1.3	Varför betalas transporter mellan folkbiblioteken i kommunerna av regional biblioteksutveckling?	4
2.	Mediesamarbetet i Örebro län	5
2.1	I digitaliseringens spår – ökat behov av kompetens- och verksamhetsutveckling	6
2.2	Bergslagsbibblan.....	7
2.3	Pinnstatistik under en vecka i oktober 2021	7
2.4	Närkefrakt och Budpartner	8
3.	Andra exempel på hur bibliotekssamarbeten gör med transporter mellan biblioteken.....	9
3.1	Bibliotek Värmland	9
3.2	Bibblo - Biblioteken i Norrbotten.....	10
3.3	Biblioteken i Västmanland	12
3.4	Dalabiblioteken.....	13
3.5	Östergötland - Götabiblioteken.....	14
3.6	Jönköpings län och Krösabiblioteken	15
3.7	Biblioteken i Kalmar län.....	15
4.	Transportsektorn och gigarbete.....	17
5.	Analys	18
5.1	Aspekter att tänka på när det gäller bibliotekens transporter:.....	20
5.2	Förslag utifrån utredning och intervjuer:.....	20

1. Sammanfattning

1.1 Alla är nöjda.

Alla bibliotek i Örebro län är nöjda med de transporter mellan biblioteken som finns idag. Medier som ska till andra bibliotek läggs i väskor och hämtas och lämnas på biblioteken 3 gånger i veckan. Väskorna går till Örebro stadsbibliotek för omsortering av medier, innan de skickas vidare till dit de ska. Det kan ta upp till en vecka innan mediet når låntagaren. Varje vecka skickas ca 600 medier mellan biblioteken fram och tillbaka.

1.2 Varför är biblioteken nöjda med transporterna?

Det är smidigt. Det är bara att lägga boken i väskan (det är för de mesta böcker som skickas) med en lapp dit den ska. Inga paket behöver slås in och inga fraktsedlar behöver skrivas ut på datorn. Stoppa den bara i väskan så kommer den dit den ska. Det fungerar.

Det är gratis. Fakturan från Närkefrakt betalas av regional biblioteksutveckling på Region Örebro Län. Transporterna är upphandlade av regionen. Budpartner är de som kör, hämtar och levererar väskor till och från biblioteken. Den förra upphandlingen blev överklagad och en ny upphandling är på gång i närtid.

1.3 Varför betalas transporter mellan folkbiblioteken i kommunerna av regional biblioteksutveckling?

Av tradition? Slentrian? Strategiskt val? Hur länge har det funnits transporter mellan biblioteken i Örebro län? På den frågan svarar de flesta ”vet ej, de har funnits så länge jag har jobbat här”.

Tidigare hade länsbiblioteken (det som nu kallas regionala biblioteksverksamheter i bibliotekslagen) ett ansvar för kompletterande medieförsörjning i form av fjärrlån. Mer avancerad litteratur som inte alla bibliotek köpt in kunde fjärrlånas från länsbiblioteken eller deras ”värdbibliotek” (typ Örebro stadsbibliotek) som fick ersättning från länsbiblioteket, eller från universitetsbiblioteken. Under den tiden byggde många länsbibliotek upp någon form av transportorganisation mellan biblioteken inom ett län för att göra hanteringen smidigare och billigare.

Länsbiblioteken betalade ofta hälften av transportkostnaden, utskick av fjärrlån, medan kommunbiblioteken delade på den andra hälften av kostnaden, tillbakaskick av fjärrlån. Det fanns en ambition att länet skulle ha så stort och varierat utbud av medier som möjligt så att fjärrlån från resten av landet kunde undvikas. Det skapades också kluster av län som samarbetade kring fjärrlån. På det sättet skulle medie- och informationsförsörjning bli så jämlik som möjligt i hela landet. Fjärrlån var en stor

fråga på 1990-talet och medieansvariga från de olika biblioteken hade träffar för att diskutera fjärrlån och inköp.

I den senaste versionen av bibliotekslagen (Bibliotekslag (2013:801, reviderad 2019:961) som trädde i kraft 2014, fick de regionala biblioteksverksamheterna ett delvis ändrat uppdrag. Den kompletterande medieförsörjningen är inte längre de regionala biblioteksverksamheternas ansvar. De ska i stället främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet när det gäller de folkbibliotek som är verksamma i länet.

På frågan om varför regional biblioteksutveckling i Örebro län betalar för transporterna, svarar de att det är för att främja mediesamarbetet i länet. Det är ett medvetet val och finns med i den överenskommelse som alla folkbibliotek i länet skrivit under tillsammans med regional biblioteksutveckling. En del regionala biblioteksverksamheter har gjort annorlunda, som beskrivs längre fram i rapporten.

2. Mediesamarbetet i Örebro län

Överenskommelsen om regional mediesamverkan är från februari 2018 och ”syftar till att öka samverkan mellan folkbiblioteken i Örebro län och bibehålla en väl fungerande infrastruktur mellan länets bibliotek. Överenskommelsen ska ge stöd till folkbiblioteken så att de kan vara varandra behjälpliga med att komplettera, inte ersätta, mediebehoven.

Överenskommelsen garanterar att biblioteken ställer alla typer av medier till förfogande för varandra utan avgifter. Den reglerar också tjänsten ”Låna här lämna där” som innebär att låntagaren kan lämna tillbaka medier på vilket som helst bibliotek i länet, som ser till att medierna kommer till rätt bibliotek genom att skicka dem med transporten.

Det finns också en policy i dokumentet som gäller inköp som lyder så här: ”Varje fjärrlånebeställning skall ses som ett inköpsförslag. Mediesamverkan ska därför inte ses som en ersättning för inköp av nya medier eller som en ersättning för medietyper man inte själv äger. Mediesamverkan ska inte heller ses som en budgetregulator.”

Biblioteken i Örebro län tycker att mediesamverkan fungerar bra, men alla medarbetare kanske inte är pålästa på dokumentet från 2018. Ett par av de intervjuade har nämnt att låntagare kommit och sagt att de nekats att få lämna tillbaka på ett annat bibliotek. De flesta bibliotek marknadsför inte tjänsten men det finns information om

”låna här lämna där” i de låneregler som nya låntagare skriver på när de skaffar lånekort. Några bibliotek har även information på sin webb.

Tidigare fanns ett mediesamarbete tillsammans med Västmanland med transporter och en gemensam samsök, UT-sök. Samarbetet upphörde i och med att samarbetet Biblioteken i Västmanland bildades, mer om det längre fram. Samsökstjänsten UT-sök fungerar dock fortfarande för biblioteken i Örebro län, men verkar inte marknadsföras till invånarna.

2.1 I digitaliseringens spår – ökat behov av kompetens- och verksamhetsutveckling

Bibliotekens kataloger och utlåningssystem digitaliserades på 1970- och 1980-talet. När internet blev mera allmänt på 1990-talet dröjde det inte länge förrän bibliotekens kataloger var sökbara online för allmänheten och vid millennieskiftet låg de flesta bibliotekskataloger på nätet. Samsökstjänster i flera kataloger samtidigt satte fart på olika kluster av mediesamverkan under 00-talet. Det var också då som e-medier för nedladdning och streaming började sitt intåg på folkbibliotek. Och när de första versionerna av surfplattor kom 2010 förändrades mediemarknaden rejält, både när det gäller hur vi konsumerar medier och information, och när det gäller produktion, distribution, upphovsrätt, tillgänglighet, synen på om det är en medieprodukt eller en tjänst, med mera.

Det blev ett ökat behov av verksamhetsutveckling och samarbete mellan biblioteken och det resulterade i nya skrivningar i bibliotekslagen för de regionala biblioteksverksamheterna där ansvaret för den kompletterande medieförsörjningen togs bort. I stället är det ett ökat fokus på verksamhets- och kompetensutveckling, samarbete och kvalitet.

11 § Varje region och de kommuner som inte ingår i en region ska bedriva regional biblioteksverksamhet med syfte att främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet när det gäller de folkbibliotek som är verksamma i länet. *Lag (2019:961)*. Och när det gäller likvärdig tillgång står det vidare i bibliotekslagen om samverkan:

14 § I syfte att ge alla tillgång till landets samlade biblioteksresurser ska bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet samverka.

Här återstår det mycket att göra, kommunalt, regionalt och nationellt, för att alla i landet ska ha likvärdig tillgång till medier, information, handledning, inspiration och upplevelser.

2.2 Bergslagsbibblan

Bergslagsbibblan är ett samarbete mellan folkbiblioteken i fyra kommuner i norra delen av länet. Hällefors, Lindesberg, Ljusnarsberg och Nora ingår i samarbetet. Bergslagsbibblan startades 2016 som ett samarbete mellan kommunerna Lindesberg och Nora. Ljusnarsberg och Hällefors gick med i år, september 2021. Biblioteketen inom Bergslagsbibblan har ett gemensamt lånekort, gemensam katalog och gemensam webb. Låntagaren kan själv reservera medier och bestämma på vilket bibliotek de ska hämtas. Det går också bra att lämna tillbaka på alla bibliotek i Örebro län i enlighet med deras medieöverenskommelse, alltså inte bara på biblioteken inom Bergslagsbibblan. Det är gratis att låna och reservera medier inom samarbetet.

I början av samarbetet lånades mycket från Nora, de hade högre medieanslag och en snabbare leverantör, men det har jämnat ut sig med tiden. Hällefors som samarbetat i Bergslagsbibblan under några veckor ser redan att transporter mellan biblioteken ökar. Biblioteken är mycket nöjda med speciallösningen med direkttransporter till biblioteken inom Bergslagsbibblan.

Utvidgningen av Bergslagsbibblan finansierades av bidrag från Statens kulturråds satsning Stärkta bibliotek.

Ytterligare fem kommuner i södra länsdelen planerar att gå med i Bergslagsbibblan och har sökt medel för att undersöka möjligheterna för ett utvidgat samarbete. Det är kommunerna Hallsberg, Askersund, Kumla, Laxå och Lekeberg.

Kommuner som i dagsläget inte planerar för Bergslagsbibblan är Örebro, Degerfors och Karlskoga. Örebro stadsbibliotek har nyligen (augusti 2021) flyttat in i Kulturkvarteret tillsammans med kulturskola, konsthall, konserthall med flera verksamheter. På Kulturkvarterets webb finns en ingång till stadsbiblioteket och vid klick där blir en skickad till deras tidigare webbplats. Kulturkvarterets olika verksamheter har inte en gemensam integrerad webb ännu, men däremot en gemensam startsida med ingångar för alla verksamheter.

I intervjuerna har det framkommit önskemål om att den regionala biblioteksverksamheten skulle ta på sig en mera aktiv samordnande roll i det utökade bibliotekssamarbetet.

2.3 Pinnstatistik under en vecka i oktober 2021

Under en vecka i oktober ”pinnade” biblioteken både vad som skickades med transporter inom länet och vad som var fjärrlån från andra delar av landet. 10 kommuner pinnade under vecka 42 och två under vecka 45. Dessa veckor var

”normalveckor”, inte högsäsong i början och slutet av en termin eller lovveckor, då det kan gå både upp och ner.

605 medier transporterades till och från biblioteken i Örebro län, fördelat på 504 fjärrlån in och ut, samt 101 medier som var lämnat som ”låna här lämna där”. 79 av ”låna här lämna där” var till och från Bergslagsbibblan.

De fyra kommunerna i Bergslagsbibblan lånar fler medier över kommungränserna än övriga 8 kommuner tillsammans.

Av 504 transporterade medier, fjärrlån in och ut, var 71 till andra bibliotek än folkbiblioteken i länet. Återstår 433 transporter mellan folkbiblioteken, det motsvarar ca 216 lån i veckan mellan biblioteken.

Om man skalar upp det till ett år blir det ca 10 800 lån och 21 600 transporter. Med en årskostnad på cirka 225 000 kronor blir det en kostnad av 20 kronor per lån och 10 kronor per transporterat medie hit eller dit, lite lägre än ett vanligt brevporto som idag kostar 13 kronor. Räknat som en kostnad per invånare så blir det 0,70 kronor per person och år. Anledningen till att ”låna här lämna där” inte räknas in i kostnaderna är att de siffrorna inte finns att hämta från biblioteksdatasystemen där lånestatistiken finns, och det blir då svårt att jämföra kostnader mellan regioner. Under den vecka som pinnstatistiken genomfördes utgjorde ”låna här lämna där” 17% av transportererna. De skickas bara vid återlämnandet, alltså en väg, och om de tas med här i uträkningen så blir kostnad per transporterat medie cirka 9 kronor.

2.4 Närkefrakt och Budpartner

Biblioteksutveckling i Örebro län använder sig av de transporter som regionen upphandlat och det är Närkefrakt som skriver avtal och fakturerar för tjänsten. Budpartner, som kör transportererna mellan biblioteken är medlem i Närkefrakt, en organisation med ett 80-tal medlemmar som utför många typer av transporter. En ny upphandling kommer att ske i närtid. Den regionala biblioteksverksamheten betalar också för återsändande av fjärrlån som skickas med transportväskorna till Örebro och som skickas vidare med PostNord till Örebro universitetsbibliotek.

Budpartner samarbetar med andra moderna transportföretag som lämnar och hämtar paket hos privatpersoner. Deras digitala system är flexibelt och det går att utveckla nya tjänster i systemet, till exempel att följa orderhantering, paketets väg, när det ska levereras och hur, vilket kan vara bra att ha i minnet inför nya tjänster som har med läsfrämjande och litteraturförmedling att göra.

3. Andra exempel på hur bibliotekssamarbeten gör med transporter mellan biblioteken

I uppdraget för den här utredningen ingick att intervjua några andra regionala biblioteksverksamheter och hur de gör med transporter mellan biblioteken. Urvalet gjordes utifrån län med några års erfarenhet av gemensamma system och mediasamarbete, län som nyss skapat ett organiserat samarbete kring system och medier, och län som inte har det. Här följer sammanfattningar av intervjuer med de regionala biblioteksverksamheterna i Värmland, Norrbotten, Västmanland, Dalarna, Östergötland, Jönköping och Kalmar län.

3.1 Bibliotek Värmland

I Värmland är det NWT distribution AB som kör medier från och till de 16 kommuner som ingår i Bibliotek Värmland, samt till sjukhusbiblioteket och universitetsbiblioteket. NWT står för Nya Wermlands-Tidningen och är idag en företagsgrupp med flera mediehus, fastigheter och distribution av morgontidningar, tidskrifter och mindre paket. De är miljöcertifierade enligt ISO 14001. I avtalet ingår att de hämtar och lämnar medier på de 16 biblioteken två gånger i veckan samt på sjukhusbiblioteket och universitetsbiblioteket, att de sorterar alla medier, att de har ett gott bemötande, att de kör med en viss standard på miljöbilar och att kommunen har ansvaret att kalla till uppföljningsmöten. Pris från 1 november 2021 ca 430 000 per år. Karlstad kommun är de som upphandlar transporter.

Kostnaden fördelas så att den regionala biblioteksverksamheten betalar 130 000 per år och resten fördelas lika på de 16 kommunerna utom de två minsta som får rabatt. Sjukhusbiblioteket och universitetsbiblioteket betalar för sin del i transporter. Om kommunerna vill utöka antalet transporter i veckan har regionen sagt sig villig att stödja det.

Biblioteken är nöjda med leveranserna och de är nöjda med samarbetet. Bibliotekscheferna utgör styrgrupp för Bibliotek Värmland. Tidigare tog de ut statistik för att jämföra hur belastningen såg ut för olika bibliotek. Men efter att ha konstaterat att alla bibliotek tjänar på samarbetet så är det ingen som efterfrågar statistik längre. Det finns en Selma-grupp (Selma är namnet på biblioteksdatasystemet) som ses regelbundet och där diskuteras gemensamma frågor. Enligt statistik i Kungliga bibliotekets statistikdatabas hanteras drygt 60 000 lån mellan biblioteken i Bibliotek Värmland. Då är inte de låna-här-lämna-där-medier som skickas med transporter inräknade. Det blir en transportkostnad för lån på ca 7,10 kronor eller 3,55 kronor per ”porto”. En kostnad på 1,50 per invånare.

Bibliotek Värmland har gemensamt lånekort, gemensam mediekatalog och cirkulationssystem, men separata reservationsköer. De tillämpar alltså inte det som kallas globala reservationer, utan låntagaren köar på det bibliotek som väljs som hämtställe. Om mediet inte finns på hämtstället så reserveras den inom systemet på det bibliotek där mediet finns i beståndet. Personalen har hela tiden koll på mängden reservationer och bevakar att det köps in tillräckligt många exemplar av en titel för att väntetiden inte ska bli för lång. Biblioteken i regionen har inte en gemensam medieplan.

Bibliotek Värmland bildades som samarbete redan 2005 och från 2008 har de ett gemensamt biblioteksdatasystem. Verksamheten har följts upp flera gånger via enkäter till både användare/låntagare och personal och det är ”självkänt att det ska fortsätta”. Bibliotek Värmland är Librisbibliotek. En intressant kommentar i sammanhanget: ”Sedan vi blev Librisbibliotek 2013 märker vi också att vi får fler och fler beställningar på fjärrlån från alla sorters bibliotek i Sverige, där vi ofta tänker att det efterfrågade borde finnas på närmare håll, så om alla regioner i Sverige hade samarbeten skulle det flyta mycket smidigare för alla.” Som en del i att alla invånare i Värmland ska få en jämlik tillgång till medier, information och biblioteksservice, så stöder regionen vissa e-medier och databaser med 250 000 kronor om året.

En satsning i närtid (från 1 november 2021) är ett samarbete inom regionens kulturavdelning och Bibliotek Värmland där värmlandsproducerad film lagts in i Cineasterna, en av bibliotekens streamingtjänster för film, och kan då ses av alla med ett bibliotekskort på ett bibliotek som abonnerar på Cineasterna.

3.2 Bibblo - Biblioteken i Norrbotten

Norrbotten är ett stort län och upptar en fjärdedel av Sveriges yta, och biblioteken lägger 700 000 kronor om året på transporter mellan biblioteken i de 14 kommunerna. Transporterna går en gång i veckan. Det transporteras cirka 65 000 volymer om året. Kostnad för ett lån blir då cirka 10,80 kronor och 5,40 per ”porto”. Räknat på kostnad per invånare blir det 2,80 kronor i transportkostnad för ett lån från en annan kommun. Enligt avtalet med PostNord betalar biblioteken bara för vikten av det som skickas. I upphandlingen krävdes att avstånd inte skulle vara en faktor i prissättningen av transportererna.

Piteå kommun har upphandlat transporter för biblioteken i Norrbotten och det är PostNord som har uppdraget att sköta transportererna mellan biblioteken. Så här beskriver bibliotekschefen i Piteå den praktiska hanteringen av transporter på biblioteket:

”Sorteringen av böckerna som ska i väg till andra bibliotek sker löpande under veckan på det avsändande biblioteket. Böcker som lämnas igen som hör till en annan kommun och böcker som reserveras av låntagare från andra kommuner läggs i transportlådor i vårt postrum. Böckerna läggs i enskilda lådor till respektive kommun. Vi skickar minst en låda till varje kommun varje vecka. I Piteå har vi en person som har som uppdrag i sin tjänst att packa, försluta och adressera transportlådorna som går iväg med PostNord. Jag uppskattar tidsåtgången till ca 20% av en heltidstjänst. Varje kommun hanterar sina egna personalkostnader i samband med transportererna.”

Kommunerna betalar för transportererna enligt en fördelningsnyckel där 20% av kostnaden fördelas lika mellan alla kommuner och 80% fördelas efter invånarantal i kommunen.

Inom samarbetet bidrar den regionala biblioteksverksamheten ekonomiskt till kommunikation och marknadsföring, till exempel till grafisk profil, kampanjmaterial, annonsering i sociala medier, och lite till tidskriftsdatabasen PressReader. De bidrar också med arbete kring Norrbottensförfattare och samordning av medietips i Bibblo och jobbar med läsfrämjande digitalt. Bibblo är under omarbetning för att matcha Koha-systemet och Polarbibblo fortsätter som en nationell sajt för läs- och skrivlust för barn och unga. Den regionala biblioteksverksamheten samfinansierar redaktörer och katalogisatörer tillsammans med kommunbiblioteken.

Diskussionen kring transporter är i högsta grad aktuell och den är nära förknippad med mediefrågorna. I samband med upphandling av ett nytt gemensamt biblioteksdatasystem (det blev Koha), så diskuteras samarbetet kring medier på nytt. När de körde i gång Bibblo-samarbetet 2013 var den största marknadsföringen att invånarna fick tillgång till 1,3 miljoner medier från biblioteken gemensamt. Det finns en ambition att minska hanteringen av pappersböcker som skickas mellan biblioteken, att kommunerna får ett större ansvar att köpa fler exemplar av populära titlar och att låna från andra bibliotek bara sådant som inte finns i det egna biblioteket. På sikt handlar det nu om att tänka mer digitaliserat när det gäller medieplanering, budgetering och betalmodeller av e-medier. Det är en brist att det saknas en bibliotekens plattform för e-medier, som påpekats i flera utredningar. Ett annat problem är svårigheter kring att ha överblick över utbud och bygga bestånd av digital facklitteratur. Det krävs ökad samverkan för att biblioteken ska kunna ha ett relevant utbud av medier, både fysiska och digitala.

En fråga som det diskuteras kring är om biblioteken ska vara ett lager av pappersböcker eller om lagen kring e-medier behöver ändras. ”Vi kan inte neka någon att låna något men om det inte går att få tag på? Så länge det inte finns en e-boksplattform och inte digitaliserat material blir det svårt för folkbiblioteken.

Digitaliseras allt material och görs tillgängligt är det ok, men det blir stopp där på grund av upphovsrätten, då blir det svårt att leva upp till det demokratiska uppdraget.”

3.3 Biblioteken i Västmanland

Biblioteken i Västmanland har ett gemensamt biblioteksdatasystem, Koha, och det går medietransporter mellan biblioteken tre gånger i veckan. Det är Region Västmanlands transporter till vårdcentralerna som även kör till biblioteken. De tio kommunerna i Västmanlands län ingår i samarbetet. Landskapet Västmanland består av 14 kommuner, men fyra av dem tillhör Örebro län och de fyra finns i samarbetet Bergslagsbibblan.

Inledningsvis i samarbetet i det gemensamma systemet, ökade antalet lån hastigt mellan kommunerna och det blev en del inkörningsproblem med transporterna. Biblioteken delar på en halvtidstjänst på Västerås stadsbibliotek där medierna sorteras om och skickas dit de ska.

”På HB (huvudbiblioteket) fick vi in 97 små lådor i snitt per vecka, mellan vecka 33-36. Vi skickade ut ungefär lika mycket, 9 kommuner + Västerås. En liten låda rymmer ca 17 standardböcker och lådorna är 40x30x28cm 28L.”

Om vi antar att lådorna inte alltid är fulla så kan det röra sig om mellan 1000 och 1500 böcker i veckan som skickas i vardera riktningen. Det skulle då innebära att cirka 50 000 lån mellan biblioteken kostar 4 kronor/lån, 2 kronor/porto, 0,70 kronor / invånare. Omsorteringen inte inräknad. Antalet vanliga fjärrin- och utlån i KB-statistiken var färre än 4000.

Den regionala biblioteksverksamheten har ett internt avtal med regionen om transporter mellan biblioteken i länet, till en kostnad av 200 000 kronor om året. Den regionala biblioteksverksamheten står för den kostnaden. I samarbetsavtalet mellan biblioteken finns roller och kostnadsfördelning för olika tjänster beskrivet. I de gemensamma kostnaderna finns också en post för e-medier om 1,2 miljoner kronor.

Samarbetsavtalet beskriver också ägarskapet av Koha:

Koha är ett open source-system. Kommunerna äger tillsammans med regionen den data som finns i systemet. Webbplatsen är även den utvecklad med öppen programvara och ägs därför av verksamheterna själva.

Om någon part väljer att lämna samarbetet får denna själv täcka eventuella kostnader i samband med migrering av data ut från biblioteksdatasystemet.

Region Västmanland har upphandlat leverantör för drift och support av systemet och avtalet är skrivet på 3 år med start i januari 2020 och kan förlängas. När det är dags för ny upphandling behöver de inte byta system om de inte vill, eftersom de äger det själva, däremot leverantör av drift och support.

Biblioteken i Västmanland har gemensamt lånekort men inte globala reservationer. Biblioteken sätter parametrar för vad som får lånas. Nya böcker lånas bara på egna biblioteket under första året och snabblån kan inte reserveras alls. Det finns ett förvaltningsteam för Koha som tar fram statistik och som sammanställer nettolån för att se hur det gemensamma systemet påverkar flöden och användning av medier. Nettolån är summan av utlån och inlån. I Västmanland redovisas HB och filialer för sig, det visar tydligt flödet mellan bibliotek, inte bara mellan kommuner. Ett exempel från sammanställningen av nettolån i Västmanland är Västerås stadsbibliotek som lånar ut 7 278 fler böcker än de lånar in. Det blir -7 278 nettolån, medan Västerås kommuns filialer tillsammans lånar in 11 047 fler böcker än de lånar ut, det blir + 11 047 nettolån. Vilket innebär att Västerås kommun i sin helhet har + 3 769 nettolån och lånar in mer än de lånar ut. Se bilaga 5 för nettolån mellan Biblioteken i Västmanland.

3.4 Dalabiblioteken

Dalabiblioteken är ett samarbete mellan Dalarnas 15 kommuner. Samarbetet har pågått några år och är väl förberett med samverkansavtal, grafisk profil, ledningsorganisation, GDPR och andra juridiska krav som gäller för kommunövergripande samarbete. Och nu är det dags för upphandling av gemensam webb och biblioteksdatasystem. Det kommer att innebära att gemensamma resurserna nyttjas bättre, invånarna får tillgång till ett större utbud av medier och experthjälp, och att medarbetarnas kompetens stärks. Falu stadsbibliotek har förvaltningsansvar och har hand om upphandling av system och webb.

I Dalarna är det regionens blod- och laboratoriebilarna som kör medier mellan biblioteken. Det kostar 83 000 kronor om året och kostnaderna fördelas mellan region Dalarna 30 000, Högskolan 25 000 och kommunbiblioteken 3 000 var. Falun får 110 000 kronor för omsortering av medier till övriga länet. Biblioteken lånar mer mellan varandra än från Falun.

Enligt Kungliga bibliotekets statistik för fjärrlån så är medieflödet mellan biblioteken i länet stort redan innan de kommit i gång med gemensamt biblioteksdatasystem. Drygt 27 000 medier hanterades i fjärrlån ut och in. Om de flesta lånen är mellan biblioteken i Dalarna så innebär det en kostnad på ca 7 kronor per lån i transport och sortering. Och räknat på invånare blir det 0,65 kronor.

Den regionala biblioteksverksamheten bidrar med en tjänst inom Dalabiblioteken som har samordnings- och utvecklingsansvar för bibliotekssamarbetet.

Andra bibliotek som planerar att samarbeta i gemensamma system kan hämta kunskap och inspiration från Dalarnas gedigna förarbete, inte minst när det gäller GDPR och juridiska aspekter.

3.5 Östergötland - Götabiblioteken

Region Östergötland sköter upphandlingarna åt Götabiblioteken som består av de 13 Östgötakommunerna plus Tranås (Jönköpings län). Stångå Buss, som är upphandlade för hela Region Östergötland kör medietransporter mellan de 14 Götabiblioteken och sköter också omsortering av medier. Transporter går fem gånger i veckan och kostar 1,4 miljoner kronor.

Under 2019 lånade Götabiblioteken ut ca 200 000 medier till någon annan kommun inom samarbetet. Under pandemiåret 2020 ökade lånen med 7% till 214 000 lån. Eftersom medierna hanteras och skickas både fram och åter så motsvarar det 428 000 porton, det blir 3,27 kronor per medie som skickas eller 6,54 per lån. Räknat per invånare blir det en kostnad av cirka 3 kronor per invånare. Statistik på korslån mellan Götabiblioteken visas i bilaga 4.

Götabibliotekens styrgrupp har beslutat om fördelning av transportkostnader som består av ”två kakor, den ena delas broderligt och den andra efter invånare”. Regionen har köpt lådor och häckar, kommunerna betalar transporterna.

Regionbibliotek Östergötland samordnar tillsammans med folkbiblioteken, drift och utveckling av de gemensamma bibliotekstjänsterna som Götabiblioteken erbjuder.

Inom samarbetet finns det en fördelning av tjänster och ansvar för kompetens mellan biblioteken, t.ex. Norrköping har katalogiseringskompetens, Linköping systemkompetens, Regionbibliotek Östergötland har huvudansvaret för förvaltning och den gemensamma webben och att ha personal med kompetens för det, medan alla bibliotek bidrar med arbete i redaktionen eller i andra särskilda grupper, t.ex. den grupp som under 2020 förberedde för upphandling av nytt biblioteksdatasystem.

Götabiblioteken ger tillsammans ut en årsskrift och i Götabiblioteken 2020 handlar en hel del om hur biblioteken mötte invånarnas behov under Coronapandemin. Bland annat finns en artikel från Linköping om hur cyklar används för Boken kommer. På sommaren körs det lådcykel, på vintern blir det elcykel med vinterdäck. I Norrköping används lådcykeln Hjulia för Bokstart. Fler och fler bibliotek köper in tjänstecyklar och lådcyklar. I diktsamlingen Poesipandemi finns flera dikter där cyklar ingår.

3.6 Jönköpings län och Krösabiblioteken

I Jönköpings län finns Krösasök (och Krösatåg och krösamos). Kröson eller kröser (plural) betyder lingon. Ordet är dialektalt och belagt sedan 1638 enligt Svensk ordbok och fick allmän spridning tack vare Astrid Lindgrens Krösa-Maja i böckerna om Emil i Lönneberga. Krösabiblioteken är ett samarbete mellan biblioteken i Aneby, Eksjö, Habo, Sävsjö och Vaggeryds kommuner. Krösasök är en webbplats (som tillhandahålls av den regionala biblioteksverksamheten) för samsökning i nämnda biblioteks mediekataloger. Fler kommuner är välkomna in i samarbetet. Låntagare som vill låna från ett annat bibliotek inom samarbetet får ta kontakt med sitt bibliotek. Fjärrlån mellan Krösabiblioteken är gratis. Andra fjärrlån kan kosta.

Krösabiblioteken betalar var och en för sina transporter. De anlitar PostNord och hanteringen är enkel, medierna läggs i en galonväska med adressen på ett kort, som man vänder när väskan ska gå tillbaka. Det skickas bara när det finns något att skicka, alltså inga regelbundna turer per vecka.

Det pågår en utredning i Jönköpings län på initiativ av kulturcheferna i länet. Syftet med utredningen är att se områden för möjlig samverkan där biblioteken kan effektivisera och samnyttja resurser som kommer invånarna till del. Till exempel gemensamt biblioteksdatasystem, upphandlingar, en modell för e-medier, gemensam programverksamhet och kommunikationsinsatser. Förutom kommunernas tjänstepersoner sitter chefen för den regionala biblioteksverksamheten med i styrgruppen och en biblioteksutvecklare deltar i en referensgrupp. Utredningen ska vara klar i november 2021.

3.7 Biblioteken i Kalmar län

I Kalmar län pågår ett utvecklingsarbete för ökad samverkan, och i det arbetet ingår att se över nuvarande avtal för transporter mellan biblioteken. Kalmar kommun har upphandlat de transporter som går idag (PostNord) mellan de tre länen Blekinge, Kronoberg och Kalmar län. Det finns ett gemensamt avtal mellan kommunerna i de tre länen. Den regionala biblioteksverksamheten i Kalmar län stödjer bibliotekens samarbete genom att betala en del av kostnaderna för transporter med 200 000 om året, och resten (250 000) fördelas mellan kommunerna.

Nu pågår en översyn av hur flödet ser ut både inom länet och över länsgränserna. Beslut behöver byggas på fakta och några av de frågor som undersöks i utvecklingsarbetet är att se över roller, hur mycket fjärrlånas och vad, hur påverkar den digitala omställningen fjärrlånen, är det fysiska böcker som ska skickas. Hållbarhet är en aspekt som behöver vägas in vid beslut.

Idag har biblioteken i Kalmar län ett gemensamt samsök, Samsök Kalmar, som används i mediesamarbetet. Allmänheten kan söka litteratur i de tre länen, men måste vända sig till sitt eget bibliotek för att fjärrlåna.

Enligt statistik som togs fram i början av året så är biblioteken i Kalmar län självförsörjande till 99,6 procent. 0,4 procent är fjärrlån (under 2020 cirka 10 000 lån), och det mesta lånas inom länet och endast lite lånas nationellt eller från Blekinge och Kronoberg. Det som lånas mest via fjärrlån är kurslitteratur. Det är ett mål i flera biblioteksplaner att tillhandahålla möjlighet till livslångt lärande och till studier på orten.

Hanteringen av transporter skiljer sig lite från andra regioner som intervjuats i den här utredningen. Kostnaden består av en månadskostnad plus kostnader för paket. Postnord sköter all ompackning. Det går transporter varje dag mellan de stora biblioteken och de mindre biblioteken bokar när de ska skicka, vanligtvis 2-3 dagar i veckan. Medierna skickas i vanliga postpåsar/kartonger och påsarna får biblioteken köpa. Det var lite inkörningsproblem med utskrift av fraktsedlar och få in alla i systemet de första nio månaderna, men nu löper det på. Kostnaderna fördelas i dagsläget jämnt över kommunerna, och under 2020 och 2021 har de kunnat rekvirera pengar från den regionala biblioteksverksamheten för en del av kostnaden.

Idag kostar alltså transporter 450 000 kronor om året för biblioteken i Kalmar län. Antalet fjärrlån är 10 000 lån, det blir 20 000 transporter om de skickas fram och tillbaka. Kostnad per lån blir då 45 kronor och per ”porto” 22,50. Räknat per invånare blir det lite mindre än 2 kronor per invånare. De medier som skickas med samma transporter som är av typen ”låna här lämna där” ingår inte i statistiken. Det är upp till varje bibliotek att marknadsföra den tjänsten.

Den regionala biblioteksverksamhetens roll är att samordna och leda processen för omtag. Vid en tidigare förstudie (2109) tog bibliotekscheferna fram gemensamma målbilder som beskriver vilka mervärden en fördjupad samverkan ska ge:

- Stärkt utbud och ökad tillgång för alla
- Likvärdig biblioteksservice i länet
- Bättre tillgänglighet för medborgarna
- Mer resurser till kärnverksamhet
- Öka besöksantal och nyttjande av tjänster
- Stärkt samlad kompetens bland bibliotekspersonalen

Vad det målbilds- och utvecklingsarbetet innebär för gemensamma transporter mellan biblioteken i Kalmar län är en del i den process som pågår.

4. Transportsektorn och gigarbete

Digitaliseringen har påverkat transportsektorn under en längre tid och på flera plan. Digitala tjänster skapar nya möjligheter för kunderna och när de anammats förändras förutsättningarna för branschen. Nya begrepp och nya företag dyker upp på marknaden. Några exempel inom e-handel är Kinapaket, Uber taxi, Fodora, Instabox, Budbee, My Pack Collect, Best, Bring, Early Bird. Att digitalisera och samordna tjänster i form av appar gör det lättare att ta och få jobb inom gigeekonomin, vilket både Uber och Fodora är kända exempel på, samtidigt som arbetsvillkoren ofta diskuteras när det gäller den typen av tjänster. Det ställer höga krav på flexibilitet hos företag och giggare. Det går snabbt, det är lätt att beställa, lätt att betala, levereras vid dörren. Lättare för kunden.

Ett exempel från Örebro: Det som beställs på Apotea före kl 12 levereras samma eftermiddag. Budpartner som kör bibliotekens medier mellan biblioteken är också underleverantör till Best transport, med tjänster för hemleverans och även hämtning för retur. PostNord som bara ska dela ut brev varannan dag, aviserar nu att de ska köra ut paket alla dagar, även söndagar. Konkurrensen är stor. Ibland involveras kunden i konceptet och i stället för retur läggs produkten ut för beställning igen och kunden skickar vidare till nästa kund. Där tjänar de in en transport. Precis som bibliotek som har så kallat ”flytande bestånd”.

Det är stora krav på transportsektorn när det gäller miljö och hållbarhet. Budpartner som kör transporter mellan biblioteken i Örebro län garanterar 10% fossilfritt i drivmedlen i dagens transporter och har börjat köpa in elbilar för vissa transporter. Elbilar klarar idag längre sträckor innan laddning, så de skulle klara slingan mellan biblioteken i Örebro län som bara är ca 35 mil lång.

På frågan om det är möjligt att öka antalet transporter utan att det får negativ påverkan på klimatet, svarar Budpartner så här: ”Eftersom vi kommer använda resurser som redan finns blir den extra klimatpåverkan som uppstår vid dessa extra leveranser väldigt liten. Vi använder idag ca 10% fossilfria drivmedel (HVO100) av vår totala konsumtion. Vårt mål är att bli helt fossilfria, men tyvärr begränsas vi idag av den tillgängliga teknik som finns (elfordon) och de ökade kostnader fossilfritt drivmedel medför.”

Under Coronapandemin har transportsektorn varit utsatt för svåra påfrestningar. Containerbrist, brist på chaufförer, höjda priser på drivmedel, sena och uteblivna leveranser. Det påverkar hela samhället. Även biblioteken. Just nu är det brist på papper till papperskassar, dagstidningar och böcker. Några av höstens nya böcker kan inte tryckas i tid för att det är brist på papper. Är digitalisering lösningen? Det är brist

på halvledare och datachip också och elpriserna skjuter i höjden. Hur kan biblioteken planera för att säkerställa sin roll som nav för medie- och informationskunnighet och ge tillgång till fakta, forskning, information och debatt, via både fysiska och digitala kommunikationskanaler i tider av brist eller kris?

5. Analys

De regionala biblioteksverksamheterna arbetar på olika sätt för att främja samarbete mellan folkbiblioteken. Några har fasat ut sina ekonomiska bidrag till transportkostnaderna, och betraktar det som kommunal verksamhet. Andra ser det som ett bidrag till infrastrukturen för att underlätta samarbete. För att öka möjligheterna till samarbete bidrar de regionala biblioteksverksamheterna till andra delar som har med verksamhetsutveckling att göra, till exempel kompetensutveckling, redaktörer till gemensam webb, samordnare för gemensamt biblioteksdatasystem, e-medier, upphandlingar och till olika projekt som de stöder.

Vid en första anblick kan transporter se ut som en stor budgetpost för ett bibliotekssamarbete, men slutsatsen efter intervjuer med verksamhetsansvariga på biblioteken i Örebro län och de regionala biblioteksverksamheterna är att de är värdefulla för att samarbetet ska vara smidigt. I de allra flesta fall blir det betydligt billigare med gemensam upphandling än om varje kommun ska upphandla transporter för sig eller använda ordinarie porto. Det kostar oftast mindre per transport än de kravbrev som bibliotek skickar ut för försenade media eller lån av e-böcker. Det kan vara värt att satsa på eftersom bibliotekens samarbete innebär att invånarna får tillgång till betydligt fler medier och specialistkompetens.

Det är lätt att tro att de stora biblioteken inte har så stor nytta av de små, men som många av de intervjuade säger är alla vinnare på samarbete. Både små och stora bibliotek tjänar på det. Och naturligtvis låntagarna. I statistik på korslån från Östergötland så lånar Boxholm och Ödeshög som är två kommuner med ca 5 000 invånare, ut 43 % respektive 61% mer än de lånar in, medan Linköping som är länets största kommun lånar in 33 % mer än de lånar ut. De stora biblioteken kan dra fördel av att det är kortare köer på populära titlar i mindre kommuner. De små kommunerna har mindre bokbestånd totalt sett och får tillgång till ett större antal titlar som kommer invånarna till del. Små bibliotek har ofta ett nära samarbete med lokalsamhället och har skrivit in i biblioteksplanen att köpa kurslitteratur för att stödja det livslånga lärandet. Kurslitteratur är alltid eftertraktat. Och att få nya medier snabbt är också eftertraktat.

Det här är ingen medie- eller fjärrlåneutredning, men det går inte att bortse från att det är medier som skickas i transporterna, företrädesvis pappersböcker, men även ljudböcker och film. Logistiken är en viktig komponent, både när medierna köps in, katalogiseras och görs reserverbara, plockas, skickas. Och som framkommit vid intervjuerna så tar det ofta en vecka innan låntagaren får det reserverade mediet även om det står inne på hyllan.

Bibliotekslagen föreskriver att bibliotek och deras huvudmän ska samverka och att de regionala biblioteksverksamheterna ska främja samarbete mellan folkbiblioteken i sin region. En av anledningarna till det är att invånarna i landet ska ha en jämlik tillgång till biblioteksverksamhet och medier för fri åsiktsbildning, kultur och demokrati. Under Coronapandemin har biblioteken visat på starka ambitioner och hög kreativitet för att leverera bibliotekstjänster både fysiskt och digitalt, men pandemin har också blottlagt stora brister på strategisk samverkan nationellt, regionalt och kommunalt för invånarnas likvärdiga tillgång till bibliotekstjänster av hög kvalitet. Det gäller inte minst i frågan om att ta vara på digitaliseringens möjligheter.

Under pandemin är det flera bibliotek som i perioder blivit tvungna att hålla stängt. Många har erbjudit take away-tjänster, vissa bibliotek har breddat Boken kommer-tjänsten till alla över 70 år och de har utökat antalet e-medier som kan laddas ner. Hur kan biblioteken arbeta för hållbarhet när det gäller det demokratiska uppdraget i tider av kris? Fungerar de digitala tjänsterna om huset måste hållas stängt och/eller det blir elbrist? Finns det transportlösningar för att nå ut med medier till invånarna om de inte kan ta sig till biblioteket? Kan biblioteken använda sig av digitaliserade tjänster och transportbolag för hemleverans? I både Värmland och Örebro använder sig biblioteken av transportbolag som även har distribution av småpaket för hemleverans i samband med e-handel.

Ett argument som ofta hörs är att det egna huset är viktigt. Där finns så mycket mer, det är en viktig mötesplats. Och vid mötet med besökaren finns det möjlighet till läsfrämjande och handledning. Går det att skapa balans mellan viljan att ha besökare därför att det ger ett mervärde och det finns många tjänster att erbjuda, och mellan att ge tillgång till medier på ett snabbt och flexibelt sätt med nya innovativa lösningar? Tidsaspekten kan vara viktig i arbetet med källkritik och demokrati, att då vänta en och två veckor eller mera medan fysiska böcker transporteras kan vara segt.

5.1 Aspekter att tänka på när det gäller bibliotekens transporter:

- Att samverka kring transporter kan vara ett stöd för litteratur- och informationsförsörjning, medie- och informationskunnighet och bidra till det demokratiska samhällets utveckling
- Att digitaliseringen kan skapa nya möjligheter och tjänster där transporter med hemleverans är ett alternativ
- Att tänka på klimat, miljö och hållbarhet i samband med upphandlingar av transporter, men även att biblioteken spelar roll i kommunens/regionens arbete med hållbarhetsmålen i Agenda 2030, inte minst i sin kunskapsförmedlande roll

5.2 Förslag utifrån utredning och intervjuer:

- Fortsätt utveckla mediesamarbetet mellan biblioteken i Örebro län och se transportorganisationen som ett medel som har större potential. Gör regelbundna avstämningar av hur tjänsten används i förhållande till kostnaden.
- Gör en marknadsföringsplan för att öka kunskapen hos invånarna om att de har tillgång till hela länets bibliotekstjänster och medier och hur de får tillgång till dem, och på vilket sätt transporttjänsterna är hållbara.
- Gör en strategisk medieförsörjningsplan för fysiska och digitala medier där fysiska transporter och digital kommunikation ingår, inte bara till biblioteket, utan även från biblioteket till invånarna, särskilt i tider av kris. Koppla arbetet till hållbarhetsplan enligt Agenda 2030.
- Experimentera med nya tjänster kring medieförsörjning och läslust där transporter och kommunikation ingår. Vilka alternativa transportlösningar skulle öka invånarnas tillgång till medier? Måste alla typer av transporter vara gratis för användarna? Sök pengar och våga experimentera!
- Ställ krav på transporttjänster att de ska vara hållbara.
- Öka bibliotekspersonalens kunskap om digitala medier och tjänster när det gäller utbud, användning och möjligheter och var med och påverka bibliotekens infrastruktur för digitala medier och tjänster genom samverkan, kommunalt, regionalt, nationellt.

December 2021

Kerstin Olsson, Bibliotek & utveckling